

*Szent-Györgyi Albert tudománymentő tevékenysége és annak gyökerei hazánkban 1945 után**

A magyar nyelvben a 'gazda' szó – egyes íróink szerint¹ – legszebb szavaink egyike. Talán a szó jelentéstartamában jelen lévő 'felelősség' az, ami különös patinát ad ennek a kifejezésnek. Ha a pályája csúcspontján álló kutató nevezi így egykori felettesét, akkor ez a kölcsönös bizalomra, sőt a megnevezett személy iránti őszinte tiszteletre utal. Ezt szándékozott érzékeltetni Nobel-díjas tudósunk is, amikor Klebelsberg Kunóra visszaemlékezve – nyilatkozók közül egyedül ő a – gazdájának nevezte az egykori kultuszminisztert.²

Munkám célja bemutatni, hogy Szent-Györgyi Albert 1945 utáni tudománymentő tevékenységének milyen hazai gyökerei voltak, továbbá hogyan járultak hozzá ehhez a külföldön szerzett tapasztalatok, és érzékeltetni, hogyan hathatott a nagyon sokféle gondolkodási módot elfogadni és teremtő módon befogadni képes Nobel-díjas tudósra saját környezete, közvetlen baráti köre. Kutatásaimban felhasználom Szent-Györgyi eddig bibliografikusan fel nem dolgozott nyilatkozatait, a témára vonatkozó eredeti levéltári dokumentumokat, valamint feldolgozok a szovjet tudományos modellel foglalkozó orosz nyelvű szakirodalmat és egy korabeli amerikai kongresszusi tudósítást is.

Klebelsbergnek, a széles látókörű politikusnak, aki hazánkat nem csupán a népoktatás területén akarta és tudta Európához közelíteni, hanem a tudománypolitika útján is, alapgondolata volt, hogy egy népet nagyra nem a pusztaság lélekszáma tehet.³ (Ez a mélyebb történelmi beágyazottságú gondolat

---

* Munkám létrejöttében kimondhatatlan hálával és köszönettel tartozom Pál József professzor úrnak biztatásáért, magas színvonalú szakmai irányításáért, teremtő gondolataiért, emberi jóságáért.

¹ Szabó Magda regényében a bejárónő Szeredás Emerenc így hívja az írónő férjét, Szobotka Tibort mint munkaadóját. Lásd Szabó Magda: *Az ajtó*. Magvető, Bp. 1987. 25.

² Szent-Györgyi Albert: *Gazdám emlékezete. Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. [gróf Klebelsberg Kunóról szóló emlékbeszédek és megemlékezések]* Egyetemi Nyomda, Bp. 1938. 338–40. Szent-Györgyi nagy szeretettel emeli ki Klebelsberg szinte intuitív intellektusát, amellyel természettudományi problémákat is hamar átlátni és megérteni volt képes.

³ Klebelsberg Kuno: *Kutatás és oktatás*. [A felsőoktatási egyesület közgyűlésén tartott előadás]

<http://www.bibl.u-szeged.hu/ha/doku/klebi320117.html> Letöltés dátuma 2014. ápr. 15.; megjelent még: Klebelsberg Kuno: *Utolsó akkordok*. Athenaeum, Bp. é. n. 191–201.

nemzetmentő gondolat volt akkor a Trianon által megcsonkított ország közbeszédében.) „Egy nemzet nagyra csak akkor lehet, ha kebelében önálló kutatás folyik” – azaz ha nem csupán más nemzetek által felkutatott igazságokat tanít –, hanem saját maga is munkálkodik önálló eredmények felmutatásán.⁴ Az általa nagyra becsült Humboldt koncepciója szerint az egyetem az az intézmény, ahol oktatás és kutatás találkozik és termékenyítően hat egymásra. A XX. század elejére azonban Amerikában, de Angliában és Franciaországban is kialakult a tőkefinanszírozott intézeti kutatás és Harnack uralkodói kérésre memorandumában kimutatta, hogy Németországnak is nagy hangsúlyt kellene fektetnie a kutatóintézetek létrehozására. Ennek hatására jött létre a Vilmos császár Társaság Németország nagyiparosaiából és kereskedőiből és Dahlemben kutatóintézetek egész sorát hívta életre.

A humboldti mintát adaptálta Klebelsberg magyar viszonyokra, amikor 3 vidéki⁵ egyetem felépítését vállalta fel: Pécsen, Szegeden⁶ és Debrecenben, amely intézményekben oktatás és kutatás egyszerre folyt. A klebelsbergi tudománypolitikának három alappillére közül az egyetem⁷ volt az első, amely egyesíti oktatás és kutatás alapfunkcióját, a második a szakfőiskola, ahol csak oktatás folyik, a harmadik a kutatóintézet, ahol csak kutatnak.

A kutatásbeli felzárkózás érdekében hozta létre a Magyar Biológiai Kutatóintézetet Tihanyban⁸, megszerezte a Rockefeller-alapítvány támogatását Szegednek, létrehozta a Természettudományos Tanácsot külön anyagi alappal a tudomány támogatására, a magántámogatókat a Széchenyi István Társa-

⁴ Példaképpen a porosz tudománypolitikát tartotta, amely Németország jövőjét is meg-alapozta. Az akadémiaalapító Leibnizre, majd az ő örökségét kiteljesítő Humboldtra hivatkozva emeli ki a tudományosság három alapintézményét: akadémia, egyetem és kutatóintézet. Klebelsberg i. m. 3.

⁵ Ebben a német tudománypolitika másik nagy egyéniségének, Althoffnak a gondolata inspirálhatta, aki angolszász mintára (Oxford, Cambridge) az egyetem vidéki elhelyezését tartotta jónak. Klebelsberg i. m. 5.

⁶ Az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében a kolozsvári magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem ideiglenesen Szegeden nyert elhelyezést. Lásd Hencz Péter: *Gróf Klebelsberg Kuno a szegedi egyetem felépítője*. [s. d.] Szeged. 1998. 26.

⁷ Klebelsberg alkotta meg a Gyűjteményegyetem fogalmát, mert szerinte a közgyűjteményeknél is rendkívül fontos, hogy a konzerválás mint alapfunkció mellett a kutatás is ott legyen mint princípium, hisz így lesznek ezek is tudományos intézmények. Klebelsberg i. m. 7.

⁸ Kutatómunkára hazahívta az intézetbe Entz Gézát és Sebestyén Olgát külföldről, ahogy Szent-Györgyiivel is tette 1930-ban.
http://www.blki.hu/BLKI/history-foundation_hun.htm letöltés dátuma: 2014. május 15.

ságba tömörítve szerezte meg, és a rosszul finanszírozott Tudományos Akadémiát a Gyűjteményegyetem státuszba sorolta be, hogy így tudja finanszírozni az ott folyó kutatásokat.⁹ „*mert ebben az országban igenis lesz kutatás, és mert lesz kutatás nem is fogunk a kis nemzetek sorába kerülni*”¹⁰ – hangzott a biztató ígéret, amit Szent-Györgyi Albert Nobel-díja fényesen igazolt.

A tudós 11 évi nyugat-európai távollét után, az cambridge-i környezetet, a világhírű Hopkins professzort odahagyva, már kutatói körökben jelentős szakmai respektust szerezve tért haza Klebelsberg hívására a Rockefeller-alapítvány támogatásával.¹¹

Szegedi éveiről legjobb barátja, Bay Zoltán, akit ugyanezen évben nevezett ki Klebelsberg a szegedi egyetem elméleti fizikai tanszékére egyetemi, nyilvános rendkívüli tanárrá, így nyilatkozott:

„Fiatal ember letére Szent-Györgyi – aki ráadásul koránál fiatalabbnak látszott – jelentős tudományos teljesítményt ért el. Gondolkodásában nyitott volt, őszintén kimondta a véleményét...”

Kutatómunkájával és – az angolszász környezetből eredő – sokféle gondolkodásmód iránti nyitottságával, jó előadókészségével egyre nagyobb szakmai rangot vívott ki magának a nemzetközi tudományos életben. Az Európát jól ismerő, már Amerikát is megjárt kutató 1935-ben munkatársaival ellátogat a 15. Nemzetközi Élettani Konferencia alkalmából Leningrádba és Moszkvába. Már az a tény, hogy a Szovjetunió rendez egy ilyen nagy jelentőségű tudományos szimpoziont, meglepetést keltett tudományos körökben. Szent-Györgyi így emlékszik vissza: „*Mikor Pavlov 1932-ben a Szovjetunió nevében összehívta a kongresszust, mindannyiunkat meglepett, hogy a Szovjetunió ilyen rövid idővel a forradalom után magát máris képesnek érzi ilyen nagyméretű tudományos vállalkozásra, melyhez nemcsak szállodák és üléstermek, de nagy laboratóriumok, jó tudományos felszerelés és önálló eredmények kellenek.*”¹²

A távoli, már-már egzotikus ország irányába társadalmi változásai, óriási elmaradottsága miatt fenntartással viseltetett a tudományos közvélemény. Ebből adódó elzártsága folytán nem voltak első kézbéli tapasztalataik

⁹ Klebelsberg *i. m.* 11–12. Természetesen az általa létrehozott klinikákon is támogatták a kutatást.

¹⁰ Klebelsberg *i. m.* 12.

¹¹ Az elhúzódozó laboratóriumépítést (Dóm tér) az alapítvány egy millió pengő segéllyel gyorsította fel, a közvetítő szerepet Magyary Zoltán töltötte be. Ralph W. Moss: *Szent-Györgyi Albert*. Typotex, Bp. 2003. 80.

¹² Szent-Györgyi Albert: *Élményeim a szovjet természettudománnyal kapcsolatban*. In: A harmincéves Szovjetunió 1917–1947. Corvina, Bp. 164–167.

az országról, ezért ez a kongresszus egyfajta tudományos berobbanást jelentett akkoriban a tudományos közéletbe. Ez tükröződik a korabeli amerikai orvos-tudományi folyóirat beszámolójából is.¹³ Nemcsak a pazar vendéglátás, a magas kulturális színvonalú szórakoztatás, a konferencia mérnöki pontosságú szervezettsége, hanem a résztvevők iránt tanúsított megkülönböztetett lakossági tisztelet is ámulatba ejtette a résztvevőket. Ehhez kapcsolódott az a két speciális sajátosság, amiben ez a konferencia eltért a többitől. Az első a tudomány óriási társadalmi elismertsége¹⁴, népszerűsége¹⁵ a másik a tudomány jelentős állami támogatottsága. E két, mondhatni nemzeti sajátosság nagyon mély nyomot hagyhatott a fiatal Szent-Györgyiben. Ezt tükrözi az 1942-ben hozzá tisztelgő látogatásra érkező Kállai Gyulának tett megjegyzése, amikor a háború kilátásait latolgatván számolnak a szovjet győzelemmel, Szent-Györgyi pozitívumként emeli ki a tudomány nagy szerepét a Szovjetunióban.¹⁶

A közismert antifasiszta tevékenysége folytán¹⁷ bujkálni kényszerülő tudós-
nak 1945 januárjában a Vörös Hadsereg valóban felszabadító volt, hisz ők helyez-
ték biztonságba őt és családját.¹⁸ Az 1945 utáni hazai társadalmi közvélekedést
áthatja az a bizonyítási kényszer, hogy hazánk kultúrája értékes, az európai

¹³ A. C. Ivy M. D.: *The Fifteenth International Physiological Congress, Leningrad and Moscow, august. 8–18. 1935.* The American Journal of Digestive diseases Vol. 2. Iss. 11. (1935. November) 692–695. <http://link.springer.com/article/10.1007%2FBF03000983#page-1> letöltés dátuma: 2014. május 15. A konferencia résztvevői – így a tudósító is – aszalt gyümölcscsel és csokoládéval felszerelve érkeztek Leningrádba, ahol a leg-pazarabb vendéglátással, luxuskörülményekkel várták őket.

¹⁴ „...a munkásság és a kormány a Szovjetunióban kitüntetett és megkülönböztetett figyelem-ben részesíti a tudományt” – mondta Karpinsky professzor a Szovjet Tudományos Akadémia elnöke. Ezzel az amerikai tudósító is maximálisan egyetértett. Ivy A. C. *i. m.* 692.

¹⁵ A tudósító kiemeli, hogy nemcsak a plenáris, hanem a szekcióüléseken is nagyon sok a tudomány iránt lelkesedő ember vett részt (faithful attendents). Volt olyan szekció-előadás, ahol a hallgatóság 1500 főt tett ki. (1200 tudományos kutató vett részt a konferencián összesen.) Emellett a konferencia egészét, a plenáris ülésekét is, óriási tudományos lelkesedés hatotta át. Lásd Ivy A. C. *i. m.* 693.

¹⁶ Kállai Gyula: *Életem törvénye.* Második kötet. Magvető, Bp. 1980. Látogatás Szent-Györgyinéél: 136–140. „A tudományra ott is szükség lesz. Hallom a Szovjetunióban milyen nagy szerepe van” – idézet Szent-Györgyitől.

¹⁷ M. Kiss Sándor: *A politikálgatástól az ellenállásig, A Szent-Györgyi Albert vezette politikai mozgalom és ellenállási csoport történetéről.* Mozgó Világ 9. évf. (1983.) 11. sz. 113–128. A szerző történelmi alapossgal tárgyalja a SZESZ (Szent-Györgyi Szervezet) működését, kapcsolatrendszerét, kiemelve a Várnai-csoportot, egész tevékenységét az isztambuli úttól a háború végéig.

¹⁸ Moss R. W. *i. m.* 13. fejezet: Kaviár reggelire

kultúra része, annak kényszerű magyarázata, hogy Magyarország belesodródott a háborúba, nemzeti lelkületének nem az öldöklés, hanem a barátságkeresés a jellemzője. Ez a szándék hívta életre a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságot és a kultúrák közelítésének törekvését példázza a Szent-Györgyi és barátja, Zilahy Lajos író által szerkesztett Irodalom-Tudomány c. folyóirat. Már az első, 1945. decemberi számának egyik cikkében tudománymentő gondolatot hirdet: lehetőséget kíván nyújtani első közlésre olyan tudományos cikkeknek, amelyek a háború utáni sajtó szüneteltése folytán nem tudnának máshogy megjelenni.¹⁹

Szinte természetes volt, hogy a júniusban alakuló Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak ő lesz a díszelnöke.²⁰ A Nobel-díjas tudóst és baráti körét az a nagyon józan gondolkodás vezérelte, hogy a világháború pokla után nincs más lehetőség, mint a megbékélés az adott helyzettel,²¹ és ennek egyetlen békés útja a barátság, a kulturális kapcsolatok kiépítése a Szovjetunióval.

Hazánk Hitler utolsó csatlósaként vett részt a háborúban, mégis Szent-Györgyi az elsők között volt, aki átléphette a szovjet határt (a többi magyar tudós később követte), miközben a Vörös Hadsereg még nem tért vissza a frontról. A Szovjet Tudományos Akadémia megalakulásának 220. évfordulójára érkező tudóst 1945 júniusában jóval hosszabb ideig látja vendégül a szovjet állam, mint a többieket. Sajat kérésére a Nemzetközi Kultúrkapcsolatok Szervezete (VOKSZ) bemutatja neki Örményországot és Grúziát, mert látni akarja, hogyan élnek a kisebbségek a Szovjetunióban. Humanista tudósként íróbarátjához, Zilahy Lajoshoz hasonlóan először a nemzeti lelkületbeli közelséget tartja fontosnak, megállapítja, hogy a barátságnak ez a legfontosabb kritériuma teljesül. A szovjet

¹⁹ „... felajánljuk a Tudomány hasábjait a tudósoknak, hogy kivonatossan – de mindjárt közölni tudjanak” – hangzik a szerkesztői ígéret. „... nem szabad elzárkózni az elefántcsonttoronyban, meg kell mutatnunk minél többször, hogy vagyunk, dolgozunk s érünk annyit, mint más.” Felvállalva egyben a tudományos népszerűsítést is: „röviden, népszerűen”. *Levelek a „Tudományhoz”* Irodalom-Tudomány 1. (1945) 1. sz. 143. Valószínűleg élettapasztalata diktálta az ötletet, hiszen a fasizmus idején a svéd követségi bujkálását épp egy Svédországba küldött tudományos közlemény buktatta le a náci előtt. Lásd Moss R. W. i. m. 160.

²⁰ MNL OL XIX-B-1-h Belügyminisztérium Egyesületi Főosztály sz. n. 83. d. Jegyzőkönyv felvétel Budapest 1945. június 9-én a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság alakuló közgyűléséről. A társaság elnöke Zilahy Lajos író, akit Barulin követségi tanácsos kért fel erre a feladatra, ismerve korábbi antifasiszta tevékenységét.

²¹ „Magyarország a Szovjetunió szomszédállama lett... Magyarország régi politikai és szociális szerkezete összeomlott és nekünk magyaroknak újjá kell építenünk országunkat” – Szabad Nép 2. (1945. aug. 2.) 106. sz. 2.

nép készséges, segítőkész, nyitott a mások kultúrájának befogadására.²² „Szeretjük saját kultúránkat anélkül, hogy a másét letaposnánk és szeretjük saját hazánkat anélkül, hogy a másét gyűlölnénk” – gondolattal egyengeti a megbékélést. A kongresszus – mint a háború utáni első tudományos világtalálkozó – a jóakarát szellemében folyt le, és a Szovjetunió igyekezett magához ragadni a kezdeményezést, hogy a világ tudományosságát egységesítse, mert – ahogy Kapitza professzor hangsúlyozta – csak egy igazi tudományosság létezik.²³

Második látogatása kapcsán megerősödik az első, 10 évvel korábbi élmény Szent-Györgyiben. Elképedve konstatálja a Szovjetunió időközbeni tudományos-műszaki fejlődését, a kitűnően felszerelt tudományos technikai apparátust és a lelkes fiatal és idős kutatói gárdát. Iskolákba és gyermekotthonokba is ellátogat, hogy a nevelést, a jövő emberének képzését tanulmányozza. Örömmel tapasztalja azt az igen széles tudományos érdeklődést, amely szerinte egyedülálló a világon. Az újságárusoknál akadémiai folyóiratokat lehet vásárolni. Kiemeli azt a tényt, hogy a Szovjetunió nemzeti jövedelmének egy százalékát fordítja tudományos kutatásra. Több helyütt is elragadtatással nyilatkozik arról az óriási, szervezett tudományos intézményhálózatról, ami az egész országot átfogja és a természettudományok specializáltságára is kiterjed, s aminek élén a Szovjet Tudományos Akadémia áll.²⁴

A Délmagyarország című lapban határozottan nyilatkozik további szándékairól: „Élő példáját láttam a Szovjetunióban annak, amit szeretnénk megvalósítani itt a Duna-medencében.”²⁵ Külföldön szerzett élmények hatására itthon az ország érdekében cselekedni nem volt idegen Szent-Györgyi baráti körétől sem, hiszen legjobb barátja, Zilahy Lajos író amerikai útja után, ahol látta a New Deal program sikerességét, hazaérkezvén azonnal latba vetette minden befolyását a falukutató mozgalmak anyagi támogatására.²⁶

²² *Szent-Györgyi Albert a szovjet népről.* Magyar Nemzet 1. (1945. szept. 8.) 106. sz. 1.

²³ A moszkvai tudományos konferenciának világtörténeti jelentősége volt, mondja Szent-Györgyi Albert. Magyar Nemzet 1. (1945. júl. 6.) 53. sz. 2.

²⁴ *Szovjetország utazásom benyomásai.* Szabad Nép 2. (1945. aug. 2.) 106. sz. 2.; Magyar Nemzet 1. uo.; *Élményeim a szovjet természettudománytal kapcsolatban* In: A harmincéves Szovjetunió 1917–1947. Corvina, Bp. 164–167.

²⁵ *Dr. Szent-Györgyi Albert nyilatkozata moszkvai útjáról.* Délmagyarország 2. 1945. júl. 7.

²⁶ Varga Katalin: *Akcióknak egészen komoly – Szabó Zoltán levelei Buday Györgyhez.* Forrás 44. évf. (2012) 6. sz. 75–92. Egyik válaszlevelében Buday megjegyzi Zilahyról Szabó Zoltánnak, hogy ő is csak Rooseveltnak hiszi el a szociológia fontosságát, nekik nem hitte el, pedig korábban már jelentkeztek nála. Az akciónak részese volt még Gáspár Zoltán, Szabó Lőrinc, Féja Géza.

Szent-Györgyi kezdettől fogva radikális változtatásokat sürgetett a magát a háború után revideáló Magyar Tudományos Akadémiában,²⁷ de törekvései, melyben Bay Zoltán mindig hűséges eszmetársa volt, kezdetben nem jártak sikerrel. Moszkvai útját követően Bay Zoltán biztatására határozottabb lépésre szánta el magát: megalakították a Magyar Természettudományi Akadémiát.²⁸ Az 1945. szeptemberi eseményről a Zilahyval közösen szerkesztett Irodalom-Tudomány c. folyóirat számol be a legrészletesebben. A történelmi bevezetőben kiemelve az orosz akadémia példáját, fájdalmasan állapítja meg a szerző, hogy hazánkban „*Klebensberg Kunó korát kivéve szinte semmit sem törődtek a természettudományokkal és vajm(i) keveset a szellemtudományokkal.*”²⁹

Az európai elődöket is számba véve (Academic Française, Royal Society of London) a szerző megállapítja, hogy Nagy Péter akadémijára és a modern orosz tudományos akadémiaira emlékeztet legjobban a kezdeményezés. A Magyar Természettudományi Akadémia egyrészt „*biztosítja a tudós munkáját másrészt tanácsadó és irányító fórum a természettudomány eredményeinek céltudatos és gazdaságos felhasználására.*” Szent-Györgyi a gazdasági ügyek vitelére és a finanszírozásra befektetőt is talált dr. Ráth István vállalkozó személyében.

Az 1945. szeptember 6-i közgyűlésen a 40 alapító tag közül a leghíresebbek: matematikusok: Fejér Lipót, Riesz Frigyes, fizikusok: Bay Zoltán, Békésy György, Gombás Pál, vegyészek: Bruckner Győző, Laki Kálmán, Straub F. Brunó, Erdey-Grúz Tibor, Náray-Szabó István, Issekutz Béla, biológusok: Beznák Aladár, Jancsó Miklós, Sántha Kálmán, Szent-Györgyi Albert.

Külföldi tagok: Hevesy György, Holényi Mihály, Kármán Tódor, Koller Pius, Neumann János, Riesz Marcel, Tomcsik József, Wigner Jenő, Verzár Frigyes, Zechmeister László. Az akadémia tisztikara a következőkből állott: elnök: Szent-Györgyi Albert, alelnök: Bay Zoltán, gazdasági igazgató: Ráth István³⁰, főtitkár: Gombás Pál, titkár Cavallier József.

²⁷ Tilkovszky Lóránt: *A Magyar Tudományos Akadémia a felszabadulás után 1945–1948.* 349–361. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1875.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1975.

²⁸ Cavallier József: *A Magyar Természettudományi Akadémia.* Irodalom-Tudomány 1. (1945) 1. sz. 117–123.

²⁹ Cavallier József uo. A két tudománycsoport munkássága sohasem történhet az egyik kárára vagy bármelyik előnyére. V. ö. Pál József: *Az élet egységétől a tudatformák egyenlőségéig.* Ugyanezen kötet.

³⁰ Ráth István Szent-Györgyi barátja is volt, de pénzügyi befolyása miatt hamar szemet szúrt a kommunista vezetésnek. Ezért 1947 nyarán, mikor Szent-Györgyi Svájcban tartózkodott, letartóztatták és „kihallgatták”. Szabadon bocsátása érdekében Szent-Györgyinek minden befolyását latba kellett vetnie. Állítólag ez a személyes sérelem volt

A külföldi tagok beválasztásával Szent-Györgyi ezen akadémiaja egyedülálló és azóta sem ismétlődő kísérlet volt a korabeli hazai és külföldi magyar természettudományosság szervezeti és szellemi egyesítésére.³¹ Egy „falak nélküli magyar műhely” megalkotása, ami egyben a világ természettudományosságának is a színe-java volt.

Szent-Györgyi a sajtót is tájékoztatja, hogy miért kellett létrehozni ezt az intézményt. – Korszerű tudományosság nélkül nem lehet újjáépíteni ezt ...az országot... a jelenlegi akadémia rendszere nem képvisel sem korszerűséget, sem tudományosságot.” A szellemi és kulturális megújulás kérdését egyenrangúnak tartja a kenyér- és szénkérdéssel. Minden fontos pozícióba szakembert kell helyezni, nem pedig a „korszellem lovagjait”³²

A Magyar Természettudományi Akadémia tervezte nemzetközi tudományos folyóirat indítását is, ami 1946 nyarára az akadémiai küzdelmek gyümölcseként meg is valósult: matematikai, fizikai, kémiai, biológiai, fiziológiai actákat adtak ki angol és francia nyelven, amelyek *Hungarica Acta Physiologica*, *Hungarica Acta Mathematica*, *Hungarica Acta Chimica*, *Hungarica Acta Physica* elnevezéssel – kiadó *Academiae Scientiarum Naturalium Hungaricae* 1946 – működtek, de sajnos csak két-három évig éltek, Szent-Györgyi távozásával megszűntek. Sőt a *Hungarica Acta Medicat* már Rusznyák István adta ki 1948-ban, és kiadója az *Academiae Scientiarum Hungaricae* volt.

Az akadémia iránt a szovjetek is élénk érdeklődést mutattak, a béketárgyalások alatt is – amikor a kulturális kapcsolatok egyébként lanyhultak – Szent-Györgyi akadémiajának elérhetősége felől érdeklődtek Szekfű Gyula nagykövetnél.³³

---

a végső lökés arra nézve, hogy ne térjen vissza többé hazájába. Vö. Moss R. W. *i. m.* 180.; Bay Zoltán: *Az élet erősebb*. Csokonai–Püski, Debrecen–Budapest. 1990. 200. Vannak, akik Zilahy Lajos bebörtönzéséről is beszélnek, de erre nézve semmilyen dokumentum nem áll rendelkezésre. Vö. Szabó Tibor – Zallár Andor: *Szent Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi Gyűjtemény*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 1989. 79.

³¹ Nagy Ferenc: *Szent-Györgyi Albert és a magyar Nobel-díjasok*. Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségi Kamarája, Bp. 1993. 31.

³² *Szent-Györgyi Albert a szakemberek mielőbbi érvényesülését sürgeti*. Magyar Nemzet 1. évf. (1945. dec. 6.) 179. sz. 1.

³³ MNL OL P 2148 2. tétel Az Országos Központban tartott értekezletek jegyzőkönyvei, jelentések, összesítések az MSZT szervezet működéséről, határozatok, javaslatok, állásfoglalások társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekkel kapcsolatban stb. 2. d. sz. n. Magyar–szovjet kulturális kapcsolatok újabb előkészítése 1946. máj. 28. Aláírás: Szekfű Gyula. A kiépülő kommunista hatalomnak nem fűződött érdeke ahhoz, hogy a magyar–szovjet kapcsolatokban a Nobel-díjas tudósok kulcsszerep jusson.

Akadémiai küzdelmeiben maga mellett tudhatta Bay Zoltánt, akinek első és egyben örök barátja volt Szabó Lőrinc,³⁴ és a miniszterelnök-újságírót, Nagy Ferencet.³⁵ (Kiemelkedő természettudósaink humán kapcsolatainak hatásával még adós a magyar tudománytörténet.³⁶)

Szent-Györgyi és tudóstársainak eltökélt küzdelme folytán és Keresztury Dezső áldásos közreműködésével 1946 nyarára átalakult a Magyar Tudományos Akadémia: négy osztályából az I. és II. humán jellege mellett a III. az élettelen, a IV. az élő természettudományokat képviselte.³⁷ A III. osztály élére Bay Zoltán elméleti fizikus került, Szent-Györgyi nem fogadta el a felajánlott akadémiai elnöki tisztséget, maga helyett Kodály Zoltánt ajánlotta, ő másodelnök lett.

Korunk emberében ott motoszkál a kérdés, hogy vajon a tudománynak ez a kiemelkedő társadalmi respektusa a Szovjetunióban az új államrend, a szocializmus 'vívmánya' vagy korábbi, mélyebb társadalmi gyökerei vannak. Ehhez át kell tekinteni – legalább nagy vonalakban – az Orosz Tudományos Akadémia és az orosz tudomány történetét, és abból a számunkra fontos mozzanatokat kiemelni.

A 18. század elején Oroszországban még egyetlen tudományosnak nevezhető intézmény sem volt³⁸, ugyanakkor égető szükségként jelentkezett a szakismeretek iránti igény. Az európai (nem orosz) tudomány az egyetemeken

---

Lásd Tasiné Csúcs Ildikó: *„Félek, hogy az uraknak rossz helyre esett a választásuk” Jegyzetek a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság Zilahy Lajos elnöksége alatti működéséhez.* 10. Közlésre átadva.

³⁴ Bay Zoltán Németh Lászlót is barátjának tudhatta, levelezésük termékenyen hatott Németh László természettudományos ismereteire. Szabó Lőrincsel együtt mindhárman a debreceni református kollégium diákjai voltak.

³⁵ Bay így emlékszik vissza: „úgy ültük körül őt (Nagy Ferencet), mint Bethlen Gábort tudósai”. *Bay Zoltán pályája és példája dokumentumokban*, gyűjt., vál., szerk. Nagy Ferenc. Better – OMIKK – Püski, Bp. 1993. 96. Nagy Ferenc miniszterelnök a tudósok és művészek (Kodály Zoltán) nagy pártfogója volt. Uo. 97.

³⁶ Pál József: *Szent-Györgyi Albert költészete*, lásd ugyanezen kötet.

³⁷ Tilkovszky L. i. m. 353–354. és Pál József: *Az élet egységétől a tudatformák egyenlőségéig*. Lásd ugyanezen kötet.
Valamint N. Szabó József: *Szent-Györgyi Albert tudományszervező és kultúrpolitikai tevékenysége*. Tiszatáj 47. évf. 10. sz. (1993. okt.) 75–83. Korábban nem volt biológiai-orvostudományi és műszaki osztály.

³⁸ Гавриил Хромов: *Российская академия наук: история, мифы и реальность*. «Отечественные записки», № 7 за 2002 г. http://magazines.russ.ru/oz/2002/7/2002_07_24.html letöltés dátuma: 2014. április 22.

összpontosult, de ezek klerikális körök befolyása alatt álltak. Az állami tudományos központ gondolatát Leibniz³⁹ sugalmazhatta I. Péternek. Az egyházzal amúgy sem jó kapcsolatot ápoló uralkodónak⁴⁰ szimpatikus lehetett a világi (светский), tisztán kutató, az uralkodó által finanszírozott, de öngazgatással rendelkező intézmény, afféle „tudósköztársaság” eszméje.⁴¹ Nem önkéntes tudóstársaság, mint Európában, hanem központi állami tudományos intézet, amelynek a kormány, s főleg a cár támogatása ad tekintélyt. Feladata, hogy a „tudományok tanításán és fejlesztésén keresztül az egész népre haszon háruljon.”⁴² A működését szabályozó rendelet, melynek megfogalmazásában Leibniz és Wolf is közreműködött, a legjobb tudósokból álló testületnek 3 feladatot tűzött ki célul:

1. A tudományokat művelni és tökéletesíteni.
2. A fiatalságot, akik erre alkalmasak, nyilvánosan oktatni. (Ez lett a kandidátusképzés.)
3. Egyeseket kiképezni arra, hogy az ifjúságot valamennyi tudomány legelső elemeire megtaníthassák.

Tehát az Akadémia egyesítette magában a kutatóintézet, a felsőoktatás és a kandidátusképzés feladatát is. Emellett minden akadémikus kötelezve volt arra, hogy szaktudományának rendszerét latin nyelven megírja és szakmáját naponta egy órán át nyilvánosan tanítsa. Minden latin nyelvű előadást lefordítottak és orosz nyelven kiadtak. Tehát a tudományos ismeretterjesztés

³⁹ Hangodi Ágnes: *Leibniz tervszövege a tudomány és a műveltség eljuttatására Oroszországba*. Ponticulus Hungaricus 15. évf. 7–8. sz. (2011. júl.–aug.)

Leibniz Oroszországot egyfajta tabula rasának tekintette, ahova az európai műveltséget vadhajításai nélkül lehet eljuttatni. Nyolcpontos tervszövegben foglalta össze a legfontosabb teendőket, és szervezetenként 10 kollégium (tanácsadó testület) felállítását javasolta Nagy Péternek, ebből az egyik tudományos ügyekkel foglalkozott.

<http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/hangodi-leibniz.html> letöltés dátuma: 2014. máj. 16.

⁴⁰ Az ortodox egyház fertőzőnek tartott minden idegen kultúrát. Borisz Godunov 100 évvel korábbi egyetemalapítási kísérletét is megghiúsította, tiltakozván a vendégprofesszorok idegen kulturális hatása ellen. I. Péter állami kézbe vette az egyház irányítását megszüntetve a pátriárka intézményét, és bevezetve helyette a Legszentebb Szinódust, élén a cárral. <http://tortenelemklub.com/koezefkor/kesei-koezefkor/228-oroszorszag-toertenete-882-1796> Letöltés dátuma: 2014. április 23.

⁴¹ Гавриил Хромов i. m. 2.: „Идея чисто исследовательского, светского, финансируемого монархом, но самоуправляющегося учреждения, этакой «республики ученых», была для того времени новаторской, даже революционной.”

⁴² Sz. L. Vavilov: *A Tudományos Akadémia szerepe a hazai tudomány fejlődésében*. In: *A tudományok története a Szovjetunióban* Akadémiai Kiadó, Bp. 1950. 33–48.

feladatát is fel kellett vállalnia, ami azért is volt szükséges, hogy a nép is lássa munkájának hasznát. I. Péter az óriási társadalmi elmaradottságot akarta ilyen módon kompenzálni, „mert ha fontolóra vesszük, hogy még elemi iskolák, gimnáziumok és szemináriumok sincsenek, melyekben a fiatalság a tanulást megkezdhetné és – ami jelenleg lehetetlen – azután nyerjen magasabb fokú tudományos kiképzést, akkor beláthatjuk, hogy ily körülmények között az egyetemeknek semmiféle hasznát nem vehetjük”⁴³ – így indokolta az alapító rendelet (1724. január 28.) az akadémia jellegzetes szerepét és az egyetem akkori funkciótlanóságát.

Míg Európában alulról felfelé épült a tudomány és oktatás rendszere, Oroszországban éppen fordítva, először a legfelsőbb szervet hozták létre (akadémia), egy ideig ez az intézmény látott el minden funkciót, majd ez építette ki maga alatt az őt tápláló intézményeket: egyetem⁴⁴, gimnázium⁴⁵, elemi iskola formájában. Míg Európában egyetemalapítási joga hosszú ideig csak a pápának volt, addig az Orosz Birodalomban ez uralkodói jogkör volt. A moszkvai orosz egyetemen az európai egyetemekkel ellentétben nem volt teológiai fakultás, a teológiai oktatás külön intézményekben folyt.⁴⁶

Az akadémia, illetve az egyetem világi jellegét bizonyítja, hogy egy alkalommal, amikor a moszkvai gimnázium nem tudott elég hallgatót adni az egyetemnek, akkor a szenátus engedélyezte a névai és novgorodi papi szemináriumnak, hogy hallgatókat küldjön az egyetemre.⁴⁷ Az oktatás fontosságát bizonyítja, hogy az akadémia vezetése az orosz tudományosság fejlesztésének

⁴³ Sz. L. Vavilov *i. m.* 33.

⁴⁴ Először Szentpétervárott alapított Nagy Péter egyetemet, de ez nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, ezért Lomonoszov javaslatára Moszkvában hoztak létre egyetemet 1755-ben. Szokás az akadémiát is ettől a dátumtól datálni, mivel az egyetem adta az utánpótlást. Vö. Гавриил Хромов *i. m.* 2. lásd М. И. Радовский: *М. В. Ломоносов и Петербургская Академия Наук*. Издательство Академии Наук СССР Москва, 1961. Ленинград. 123.

⁴⁵ A szakirodalom elnevezései is erre utalnak: akadémiai egyetem академический университет, illetve akadémiai gimnázium академическая гимназия. Lásd М. И. Радовский *i. m.* Учебное Дело 115–164. passim.

⁴⁶ М. И. Радовский *i. m.* Учебное Дело 122. „...Академический университет не должен был иметь богословского факультета.” vö. http://hu.wikipedia.org/wiki/Moszkvai_%C3%81llami_Egyetem letöltés dátuma: 2014. április 23. Ezek az intézmények a papi szemináriumok voltak.

⁴⁷ М. И. Радовский *i. m.* Учебное Дело 116. Később 1748 márciusában bekerülhetett még néhány papnövendék, de nekik a történelmi szekcióban felvételizniük kellett. Lásd *uo.* 121–122.

legnagyobb hívére, M. V. Lomonoszovra bízta a tanügyeket, hogy az „egyetemen és a gimnáziumban minden rendben folyjék”⁴⁸. Kezdetben csak néhány tíz hallgatóval működött a gimnázium és még kevesebbel az egyetem. Áttörést az oktatásban és természetesen a tudományos ismeretterjesztésben is az anyanyelvű képzés bevezetése jelentette (a latin helyett), amelynek elérésében nagy szerepet játszott szintén a polihisztor Lomonoszov és az ő orosz grammatikája.

A fentiekből adódóan a szentpétervári tudományos akadémia első tudósai mind külföldiek voltak. Leginkább németek, mint Leibniz, vagy svájciak, mint Leonhard Euler matematikus, aki második hazájának tekintette Oroszországot, de ott találjuk a holland Daniel Bernoullit is, csak később, negyed évszázad múlva Lomonoszovot és Tregyijakovszkijt.⁴⁹ A szentpétervári akadémia elnémetesedése⁵⁰ később óriási probléma lesz (kezdetben az akadémiai egyetem hallgatói is csak külföldiek voltak), ami ellen Lomonoszov az anyanyelvű oktatás elterjesztésével próbált küzdeni.

Az akadémia vállalta fel a könyvkiadás országos feladatát is: a világirodalom klasszikusait oroszul, illetve a népszerű tudományos irodalmat szintén anyanyelven.⁵¹ Élénkítően hatott az akadémiára az, hogy II. Katalin létrehozott Moszkvában egy párhuzamos akadémiát a francia akadémia mintájára,⁵² egy tisztán humán profilú intézményt, amely csak az orosz nyelv és irodalom ápolásával foglalkozott. Ezt később beolvasztották az Orosz Tudományos Akadémiába mint orosz nyelvi és irodalmi szakosztályt, a már meglévő történelem-tudományi-filológiai és a fizikai-matematikai szakosztályok kiegészítésére.⁵³ A XIX. század első felére alakult ki a népoktatás teljes rendszere,⁵⁴ és 8 egye-

⁴⁸ М. И. Радовский *i. m.* 115. „чтобы в университете и гимназии все происходило порядочно”

⁴⁹ Egy ideig az akadémia alelnöke is német volt egy bizonyos Schumacher, akinek bürokratikus szemléletével Lomonoszov sokszor ellentétbe került. Lásd М. И. Радовский *i. m.* 115–116.

⁵⁰ Az autonóm pétervári akadémia rövid időn belül tisztán német intézménnyé vált, ahol az oroszokat csak mint bosszantó szükségszerűséget viselték el. Lásd Гавриил Хромов *i. m.* 2.

⁵¹ Sz. L. Vavilov *i. m.* 37.

⁵² Hevesi András: *A háromszáz éves francia akadémia*. Nyugat 1935. 9. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00596/18839.htm> Letöltés dátuma: 2014. ápr. 24. A francia akadémia-nak is legfőbb célkitűzése a francia nyelv ápolása volt. Az akadémiai tagság kritériuma még „a hang és fellépés kellemessége és ami a magánembert illeti, a tisztaság életmód”.

⁵³ Lásd Гавриил Хромов *i. m.* 2.

⁵⁴ I. Sándor 1803-ban kiadott rendelete szerint az egyháznak minden faluban iskolát kellett nyitnia, és ingyenes oktatásban részesítenie még a jobbágyok gyermekeit is.

temi típusú felsőoktatási intézmény működött a birodalomban. Az egyetemek létrejöttével és megerősödésével és számos tudományos társaság keletkezésével az akadémia szerepe egyre inkább háttérbe szorult, és jelentősége csökkent, de állami tekintélye megmaradt, az akadémikus rangja a társadalomban még az államtanácsosénak felelt meg.⁵⁵

Az új szovjet állam stratégiájában a tudomány nélkülözhetetlen támaszpont (sic) lett,⁵⁶ és igyekezett megnyerni magának a nagy tekintélyű testületet, az akadémiát is. A forradalom előtti akadémia működésében a humán diszciplínák kutatása volt a legsikeresebb és szinte teljesen hiányzott az alkalmazott tudomány (прикладная наука). Ezen az állapoton változtatott a szovjet állam stratégiája, amikor nagyvonalú volt a tudományos intézmények morális és szervezeti támogatásában. Így 1918 és 1930 között ötszörösére nőtt a tudományos intézmények száma (800), ahol jelentős mértékben megjelentek már az alkalmazott tudományok művelői is.

Az akadémia nehezen akart azonosulni a tervezdálkodás követelményével, végül 1931-re bekapcsolódott az első ötéves terv hátralevő részébe.⁵⁷ Közben a szovjet állam tovább bővítette a tudományos kutatási rendszert, és 1933-ra már 1300 különböző tudományos intézmény működött a Szovjetunióban. (Ezzel egy időben még nagyobb ütemben bővítette a felsőoktatást.) Ugyanezen évben a Népbiztosok Tanácsának kötelékébe vették fel az akadémiát azzal az indokkal, hogy „közelítsék a szocialista építés tudományos kiszolgálásához”.⁵⁸ Az akadémikusok a nem ipari tudomány népbiztosai lettek, és a kormánynak alárendelt

---

http://hu.wikipedia.org/wiki/I._S%C3%A1ndor_orsz_c%C3%A1r Letöltés dátuma 2014. április 24. Az esélyegyenlőség biztosítását, amit Lomonoszov kezdeményezett a középszintű oktatásban: „Ломоносов заботился о том, чтобы доступ в гимназию для неимущих классов не был закрыт.” (М. И. Радовский *i. m.* 124.) – az elemi oktatásban végül cári rendelet tette kötelezővé.

⁵⁵ Гавриил Хромов *i. m.* 4. A forradalom előtt az orosz felsőoktatásban 11 ezer oktató és tudós dolgozott, az akadémián pedig 212, ebből 47 volt az akadémikus (többnyire idős ember)

⁵⁶ Vavilov *i. m.* 43. Vö. Гавриил Хромов *i. m.* 5.

⁵⁷ Az akadémikusok erősen ellenálltak a tudomány direkt tervezésének, ezt a laikusok részéről történő megengedhetetlen beavatkozásnak tartották. Lásd Гавриил Хромов *i. m.* 6.

⁵⁸ Гавриил Хромов *i. m.* 7. Az időpontot illetően Vavilov kiemeli az 1923. dec. 14-i végrehajtó bizottsági rendeletet, amely már 10 évvel korábban a Népbiztosok Tanácsának vezetése alá helyezte az akadémiát. Az 1934-es év volt még jelentős, amikor Moszkvába helyezték át az akadémiát (1934. ápr. 25), miközben összevonták a Kommunista Akadémiával. Lásd Vavilov *i. m.* 45.

népgazdasági hatóságként elosztották az akadémia részére kiutalt állami költségvetési eszközöket. A szovjet rendszerben létrehozott legfelsőbb Nép gazdasági Tanács adta a megbízásokat az akadémiának, a Népbiztosok Tanácsa döntött az akadémia finanszírozásáról. A kormány rendeletekkel szabályozta az akadémia működését. Kormánykezdeményezésre jöttek létre a természettudomány specializálódását követő intézetek: pl. fizikai-kémiai, analitikai, fizikai-matematikai intézet, már az 1920-as évektől kezdve.⁵⁹

Nagyjából ebben az időszakban érkezhetett első látogatásra a Szovjetunióba a még nem Nobel-díjas Szent-Györgyi. Ugyanazt tapasztalhatta, mint az amerikai tudósító: a tudomány nagy társadalmi presztízsét, jól szervezett koncentráltóságát, magas állami támogatottságát. És nem láthatta még a rendszer hibáit – már csak az idő rövidege miatt sem – a mellőzött kutatókat, a bezártságot stb. De mindez csak múló benyomás marad, ha 1945-ben nem kap meghívást a Szovjet Tudományos Akadémiától újabb látogatásra.

A kutatások szerint a II. világháborúban az akadémiát, illetve a szovjet kutatási rendszert nem érte olyan mértékű veszteség, mint a szovjet népet. A háború éveiben az akadémiát és intézeteit gondosan megőrizték „...a tudományos személyzet létszáma nem szenvedett jelentős kárt, (sőt) 1945-re még meg is haladta a háború előtti szintet.”⁶⁰

Tehát második látogatásakor a háború után,⁶¹ illetve annak dacára egy még virulensebb tudományos rendszerrel találkozik és mint experimentális kutató mindent látni szeretne, a köztársaságokban működő helyi akadémiákat, a nevelést, a nemzeti kultúrákat.

Szent-Györgyi a Szovjetunióban láthatta a korszerű tudományos eredmények gyakorlati hasznosítását, és ennek a magyar viszonyokra való ésszerű adaptációját szerette volna elérni nálunk is. Látva, hogy a Szovjetunióban az egész újjáépítési munkát az akadémia irányítja, hazánkban is ezen az úton képzelte el a továbblépést. (A tudomány központi irányításának szükségességét vallotta Erdey-Grúz Tibor is.) Ráadásul a Magyar Tudományos Akadémia 1945 utáni állapota kísértetiesen emlékeztetett az Orosz Tudományos Akadémia 1917 utáni helyzetéhez. A humán tudományok túlsúlya jellemezte és teljesen mellőzte az alkalmazott tudományokat. Ez utóbbi, főleg a műszaki

⁵⁹ Vavilov *i. m.* 45.

⁶⁰ Гавриил Хромов *i. m.* 8.

⁶¹ Sztálin táviratban köszönte meg a Szovjet Tudományos Akadémia elnökének, Komarovnak a tudósok háború alatti tudományos együttműködését a szovjet hatalommal. Lásd Vavilov *i. m.* 47.

tudományok, nélkülözhetetlen feltétele volt az újjáépítésnek. Tehát a történelmi, társadalmi konstelláció is magában rejtette a változás szükségességét, sőt a kiugró tudományos haladás lehetőségét is felcsillantotta. Mindenesetre, ha a Természettudományi Akadémia összetételét vizsgáljuk, megállapítható, hogy az akkori magyar természettudományosság a világ élvonalában állt.

Szent-Györgyi Klebelsberg gondolatának örököseként lehetőséget látott hazánk esetében is a tudományos kiugrásra. Az akkor működő két tudományos modell közül: az amerikai és az orosz, ez utóbbit tartotta – földrajzi adottságaink és társadalmi elmaradottságunk miatt is – követhetőbbnek. A Szovjetunióban szerzett élmények, mint kísérleti tudománnyal foglalkozó tudóst, meggyőzték. Az elért eredményeket egyértelműen a szovjet tudománypolitika javára írta. Azt nem láthatta, hogy a tudomány ilyen széleskörű társadalmi tisztelete nagyon mély, még a cári rendszerből eredő gyökerekre vezethető vissza, amit a kommunista hatalom taktikusan a magáénak tulajdonított. Ő maga a jó gazda gondosságával igyekezett a magyar tudományos életet a kornak megfelelő koordinátákra állítani. A szovjet tudományos modellt végül is adaptálta a magyar kommunista hatalom, de már nem a Nobel-díjas tudós közreműködésével.⁶²

Bay Zoltán önéletrajzi ihletettséggű és filológiai alaposágú dokumentumregényében *Az élet erősebb* címmel pontosan leírja azokat a politikai, társadalmi változásokat, amelyek 1945 és 1948 között történtek hazánkban. Nehéz lenne még ez alapján is azt a pontot megtalálni, amikortól Szent-Györgyi és a kiépülő kommunista hatalom egymástól eltávolodik. De talán nem túlzás – eddigi kutatásaim tükrében – a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság I. kongresszusát (1946. júl. 7.) ilyen szempontból előtérbe állítani. A kongresszusra a társaság vezetőségét (Zilahy Lajost is) leváltja a kommunista magyar vezetés Révai József irányításával anélkül, hogy a szovjetek tudnának róla.⁶³ Ahogy a jegyzőkönyvekből kiderül, kommunista propagandatevékenységre akarták rávenni a társaságot, amitől Zilahy és Szent-Györgyi is teljes

⁶² Lásd Kónya Sándor: *Gerő Ernő javaslata az Akadémia átszervezésére*. Magyar Tudomány 161. évf. (2000) 2. sz. 240–243. A tudományos kutatás intézményrendszerének „átformálására” létrehozták a Magyar Tudományos Tanácsot, az MTA-val szemben az „elhalatás” politikáját alkalmazták.

⁶³ Barulin követségi tanácsos így reagált a vezetőség leváltására az esemény után a közgyűlésen: „*nincsen szükség az egész vezetőség újra való választására. Véleménye szerint még formailag sem szükséges az egész vezetőség megválasztása*” – MNL OL P 2148 1. tétel Jegyzőkönyvek. 1. d. [52/6.] sz. dokumentum: Jegyzőkönyv

mértékben elhatárolódott.⁶⁴ Talán ettől a ponttól kezdett egyre világosabbá válni Szent-Györgyinek is, hogy a kiépülő kommunista hatalomnak nem Nobel-díjas tudósra, nem európai szintű hazai tudományra, hanem a rendszerbe töretlenül beilleszkedő pártkatonákra: Vas Zoltánokra, Gerő Ernőkre van szüksége.

Arra, hogy mennyire szívén viselte a magyar tudomány sorsát, álljon itt bizonyítékkal Bay Zoltán könyvének egy részlete, amely a svájci útja előtti párbeszédüket tartalmazza.

(Bay Zoltán)

„*Mondd, Albi, nem csapsz be és biztosan visszajössz? Nem mástól fogom meghallani, hogy nem jössz többé haza?*

Albi kezét nyújtott és azt felelte:

Biztosan hazajövök. Azután fogjuk elhatározni, hogy mi legyen velünk és az akadémiaiával.”

A világ nagy tudósai a Szovjet Akadémia 220. éves ünnepségén.

⁶⁴ „*sem Zilahytól sem Háytól nem kívánható, hogy propagandát csináljanak. Azt hiszem, hogy könnyen lehetne a tagok számát felemelni pl. 1 milliőről, 1½ millióra, egy kis propaganda mellett, ha a szálak kivezetnének különböző munkásszervezetekhez, kiszagda pártszervezetekhez*” – Szakasits Árpád szavai. Uo.

Vö. Tasiné Csúcs Ildikó i. m.